

State emblem of the Republic of Uzbekistan: historical path and modern image

Rakhman MUKHAMMADIEV¹

National University of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2022

Received in revised form

15 December 2022

Accepted 20 January 2023

Available online

15 February 2023

Keywords:

Uzbekistan,
emblem,
state,
Central Asia,
cotton,
wheat,
shield,
ribbon,
color,
Humo bird,
Bukhara People's Soviet
Republic,
Khorezm People's Soviet
Republic,
Turkestan ASSR.

ABSTRACT

This article provides information on the adoption of the state emblem of the Republic of Uzbekistan, its historical path of creation, in particular the regional emblems created after the conquest of Central Asia by the Russian Empire, the emblem of the Bukhara People's Soviet Republic and the Khiva People's Soviet Republic, emblem of the Turkestan ASSR that operated during the years of Soviet power and the creation of the coat of arms of the Uzbek SSR, the adoption of the state emblem of independent Uzbekistan, which shows the historical past of the people and the economy of the republic, the features and meanings of symbols.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss1/S-pp27-35>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ўзбекистон Республикасининг давлат герби: тарихий йўл ва ҳозирги кўриниши

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Ўзбекистон,
герб,
давлат,
Ўрта Осиё,
пахта,
буғдой,

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси давлат гербининг қабул қилиниши, унинг яратилишигача бўлган тарихий йўл, жумладан, Ўрта Осиёни Россия империяси томонидан босиб олингандан кейин яратилган вилоятлар герблари, Бухоро халқ совет республикаси ва Хоразм халқ

¹ Doctor of Philosophy (PhD) in History, National University of Uzbekistan. Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: raxmonmukhammadiev@gmail.com

қалқон,
тасма,
ранг,
Хумо қуши,
БХСР,
ХХСР,
Туркистон АССР.

совет республикаси герблари, совет ҳокимияти йилларида амалда бўлган Туркистон АССР герби ва Ўзбекистон ССР гербининг яратилиши, мустақил Ўзбекистон давлат гербининг қабул қилиниши, унда халқнинг тарихий ўтмиши ва республика хўжалигининг акс этиши, тасвирларнинг ўзига хос рамзий маънолари ҳақида маълумот берилган.

Государственный герб Республики Узбекистан: исторический путь и современный образ

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Узбекистан,
герб,
государство,
Средняя Азия,
хлопок,
пшеница,
щит,
лента,
цвет,
птица Хумо,
БНСР,
ХНСР,
Туркестанская АССР.

В данной статье даны сведения о принятии государственного герба Республики Узбекистан, его историческом пути создания, в частности областные гербы, созданные после завоевания Средней Азии Российской империей, герб Бухарской Народной Советской Республики и Хивинской Народной Советской Республики, действовавшем в годы советской власти гербе Туркестанской АССР и создании герба Узбекской ССР, принятии государственного герба независимого Узбекистана, в котором показано историческое прошлое народа и хозяйство республики, особенности и значения символики.

Россия империяси томонидан босиб олинган Ўрта Осиё худудида 1967 йил 14 июлда император Александр IIнинг фармони билан Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил қилинган. Вақт ўтиши билан худуди кенгайиб борган Туркистон ўлкасида ҳозирги Ўзбекистон Республикаси таркибига кирувчи Сирдарё, Самарқанд, Фарғона ва Каспийorti вилоятлари ташкил қилинган. Туркистон генерал-губернаторлиги ҳамда унинг таркибига кирган вилоятлар герблари тасвири ва изоҳи 1-жадвалда берилган.

1-жадвал

Туркистон генерал-губернаторлигининг герби Россия императорининг 1878 йил 5 июлдаги қонуни билан қабул қилинган. Сариқ рангдаги қалқон устида қора рангдаги юриб кетаётган қизил бир шохли, қизил тилли ва кўзли яккашох от тасвирланган. Гербнинг атрофи тепада подшолик тожи ва қолган учта томони авлиё Андрейнинг мовий тасмаси билан туташтирилган олтин рангдаги эман шохлари билан ўралган [1, 195–200].

	Сирдарё вилоятининг герби Россия императорининг 1878 йил 5 июлдаги № 58684-сонли қонуни билан тасдиқланган. Тўртбурчак шаклдаги олтин рангли қалқон фониди ялтироқ тўлқинсимон кўк белбоғ, яъни Сирдарё унинг тепа ва паст қисмида бир-бирига кетма-кет бўлган иккита банди тепага қараган узум япроғи тасвирланган. Қалқон атрофи подшолик тожи ва Александр тасмаси (қизил) билан туташтирилган олтин рангли эман шохлари билан ўралган [1, 149].
	Фарғона вилоятининг герби 1890 йил 31 январда №6568-сонли қонун билан (адлия вазирининг 1890 йил 5 февралдаги № 4332 ордери) тасдиқланган. Кумуш рангли қалқонда кўк ялтироқ белбоғ ҳамда унинг тепа қисмида иккита ва паст қисмида битта қизил рангдаги ипак қурти капалаги тасвирланган. Қалқон атрофи подшолик тожи ва Александр тасмаси билан туташтирилган олтин рангли эман шохлари билан ўралган [1, 107, 200].
	Самарқанд вилоятининг герби 1890 йил 31 январда №6568-сонли қонун билан (адлия вазирининг 1890 йил 5 февралдаги № 4332 ордери) тасдиқланган. Қалқоннинг ялтироқ кўк (лазур) фони ўртасида кумуш рангли тўлқинсимон устун ва унинг икки ёнида олтин рангда тут шохлари, қалқоннинг тепа қисмидаги нақшли кумуш фонда Амир Темурнинг уч ҳалқали тамғаси қора рангда тасвирланган. Қалқон атрофи подшолик тожи ва Александр тасмаси билан туташтирилган олтин рангли эман шохлари билан ўралган [1, 132, 198].
	Каспийорти вилояти герби 1890 йил 31 январда № 6568-сонли қонун билан тасдиқланган. Кўк рангли қалқонда олтин ранг асос устида тик ҳолатда ўнг қўлида ипи узилган камон ушлаган тирноқсиз қоплон тасвирланган. Қалқон атрофи подшолик тожи ва Александр тасмаси (қизил рангда) билан туташтирилган олтин рангли эман шохлари билан ўралган [1, 6].
	Каспийорти вилояти гербининг тасдиқланмаган бошқа лойиҳа нусхаси ҳам мавжуд: қалқон мовий ва олтин рангли қисмлардан иборат; тепа мовий рангли қисмда икки томонида олтин рангда қуёш ва ярим ой тасвири ўртасида кумуш рангда икки бошли бургут тасвирланган; қолқоннинг иккинчи паст қисмида қизил тусда афсонавий грифон, унинг орқа оёқлари остида эса ипи узилган камон тасвирланган.

1917 йил ноябрь ойида Туркистон генерал-губернаторлиги ўрнида ташкил қилинган Туркистон (Қўқон) мухторияти ўз гербига эга бўлмаган. Аниқроқ айтганда, етмиш кун мавжуд бўлган мухторият ҳукумати миллий давлат гербини

яратишга улгурмаган. 1918 йил февраль ойида Туркистон мухторияти тугатилиб, 30 апрелда унинг ўрнига совет ҳокимияти томонидан ташкил этилган Туркистон совет федератив республикаси ҳам ўз гербига эга бўлмасдан давлат ишларида РСФСРнинг гербидан фойдаланилган.

Жумладан, Туркистон автоном совет республикасининг 1918 йил 15 октябрда ва 1920 йил 24 сентябрда қабул қилинган конституцияларида ҳам давлат рамзлари, хусусан герб ҳақида моддалар мавжуд эмас [2, 14-39]. РСФСРнинг ТАССРда ҳам фойдаланилган герби қизил фонда нур сочаётган қуёш устида бир-бири билан кесишган олтин рангдаги ўроқ ва болға тасвиридан иборат бўлиб, унинг атрофи икки ён томонда арпа бошоқлари билан ўралиб, пастки қисмидаги қизил тасмага қисқартма шаклда “Т.С.С.Р” деб ёзиб қўйилган. Советлар гербидаги болға ва ўроқ тасвири ишчи-деҳқонларнинг озодлик учун курашдаги ғалабаси рамзи ҳисобланган.

1920 йилда Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги советлар томонидан тугатилиб, уларнинг ўрнида иккита алоҳида республика Бухоро ва Хоразм халқ совет республикалар ташкил этилган. Бу икки давлатнинг советлар андозаси асосида қабул қилинган ўз байроқлари, герблари ва конституциялари мавжуд бўлган (1-расм).

Бухоро Халқ Совет Республикасининг 1921 йил 23 сентябрда қабул қилинган конституциясининг бешинчи бўлим, ўн олтинчи боб, 78-моддасида БХСР давлат герби тўғрисида шундай ёзилган: “БХСР давлат герби яшил фон устида олтин рангдаги бир даста жўхори пояси билан кесишган ўроқ, унинг тепасида олтин рангда ярим ой ичидаги беш қиррали юлдуз тасвиридан иборат. Жўхори поясининг остки қисмида қизил рангдаги тасма ичига Бухоро Халқ Шўролар Жўмхурияти деб ёзиб қўйилган” [3, 19].

Хоразм Халқ Совет Республикасининг давлат герби 1921 йил 2-умумхоразм қурултойида қабул қилинган. 1922 йилда ХХСРнинг янги конституцияси қабул қилиниши муносабати билан гербга ҳам ўзгартиришлар киритилган. 1923 йилда ХХСРнинг Хоразм Совет Социалистик Республикасига айлантирилиши ортидан давлат герби қайта тасдиқланган. 1920 йил 30 апрелда 1-умумхоразм қурултойининг қарори билан қабул қилинган Хоразм Халқ Совет Республикаси конституциясининг 86-моддасида давлат герби тўғрисида шундай ёзилган. “Республикадаги ташкилотлар ва бошқа жойлардаги муҳрларда фойдаланиш учун зарур бўлган герб жўхори пояси устида бир-бири билан кесишган белкурак ва ўроқдан иборат” [4, 6].

Хоразм Халқ Совет Республикасини 1921 йилда тасдиқланган давлат гербининг икки ёнида қизил тасма ичида тасвирланган олтин рангли шоли пояси, унинг охирида олтин рангда иккита саккиз қиррали юлдуз ва гербнинг пастки ўрта қисмида катта ярим ой тасвири ва унинг остида олтин рангда беш қиррали юлдуз ҳам мавжуд бўлган. Хоразм Совет Социалистик Республикасининг 1923 йилда қайта тасдиқланган гербида икки ён томондаги саккиз қиррали юлдузлар олиб ташланган. Шунингдек, олтин рангдаги беш қиррали юлдуз ва ярим ой тасвири кичрайтирилиб гербнинг тепа қисмида, жўхори пояси устида бир-бири билан кесишган белкурак ва ўроқ эса катта қилиб ўртада тасвирланган.

1921-1924

1921-1923

1923-1924

1925 йил 22 июлда Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Кенгаши томонидан Ўзбекистон ССРнинг конституцияси қабул қилинишига қадар вақтинчалик “Ўзбекистон ССР герби ва байроғи тўғрисида”ги №67-сонли Фармон қабул қилинган. Вақтинчалик лойиҳага кўра, гербнинг тасвири оқ фонда кумуш рангдаги ўроқ ва болғанинг қуёшнинг олтин нурлари остида кесишган ҳолати, чап томонда буғдой бошоқлари ва ўнг томонда пахта чаноқларини ўраб турувчи қип-қизил тасмада “ЎзССР” (араб алифбосидаги ўзбек тилида ва рус тилларида) ёзуви, юқори қисмида олтин ҳошияли қизил юлдуз, гербнинг тепасида ўзбек тилида, пастки қисмида рус тилида “Барча мамлакатлар пролетарлари, бирлашингиз!” номли шиор сўздан иборат эди [5, 113].

Ўзбекистон ССРнинг 1927 йил 31 мартда қабул қилинган конституциясининг 8-бўлим, 17-боб, 112-моддасида республика герби тўғрисида шундай дейилган. Ўзбекистон ССРнинг герби оқ фонда олтин рангда нур сочаётган қуёш устида бир-бири билан кесишган кумуш рангдаги ўроқ (маҳаллий) ва болға, ўнг томондаги дасталанган буғдой бошоқлари ва чап томонда очилган чаноқлардаги пахта шоналаридан иборат. Пахта шоналари қизил рангдаги тасма билан ўралган ва унда қуйидаги сўзлар ёзилган:

а) пастдан асос бандда араб алифбосида ўзбекчада “Ўзбекистон”, б) чапда пахта шонасидаги тасмада рус тилида “УзССР”, в) ўнгда буғдой поясидаги тасмада араб алифбосида тожик тилида “Жумҳури Ўзбек”.

Буғдой бошоқлари ва пахта шоналари бандларининг тепа қисми ўртасида қизил рангда четлари олтин ҳошияли беш қиррали юлдуз тасвирланган. Гербнинг атрофи а) ўнг томондан ўзбек тилида, б) чап томондан тожик тилида, в) пастдан рус тилида, бир хил мазмундаги “Бутун дунё пролетарлари бирлашингиз!” жумласи билан ўралган [6, 20].

Ўзбекистон ССРнинг 1938 йилда қабул қилинган конституцияси 12-боби 143-моддаси республика герби тўғрисида бўлиб, унда шундай дейилган. Ўзбекистон ССРнинг герби оқ фонда олтин рангда нур сочаётган қуёш устида бир-бири билан кесишган кумуш рангдаги ўроқ (маҳаллий) ва болға, ўнг томондаги дасталанган буғдой бошоқлари ва чап томонда очилган чаноқлардаги пахта шоналаридан иборат (2-расм). Гербнинг ички паст қисми ўртасида ер шарининг шакли, тепа қисмида қизил рангда четлари олтин ҳошияли беш қиррали

юлдуз тасвирланган. Гербнинг икки томонидаги пахта ва буғдой дасталари қизил рангдаги тасма билан ўралган ва унда қуйидаги сўзлар ёзилган: ўнг томонда лотин алифбосидаги ўзбек тилида, чап томонда рус тилида, бир хил мазмундаги “Бутун дунё пролетарлари бирлашингиз!”. Гербнинг қизил рангдаги асос қисмида олтин рангда “OzSSR” қисқартма сўзи ёзиб қўйилган [7, 23].

1977 йилда қабул қилинган “Брежнев” конституцияси социалистик анъаналарни ва советлар қурултойлари қарорларининг бузилишига олиб келди. Ўзбекистон ССР ва Литва ССРнинг давлат гербларидаги ранглар ва элементлар бошқа иттифоқчи республикаларники билан бир хиллаштириш учун ўзгартирилган. Ўзбекистон ССР гербидаги кумушранг ўроқ ва болға ҳам олтин рангга алмаштирилади (2-расм). Ўроқ ва болға тасвири олтин рангда бўлган бошқа миллий республикалар герблари билан бу “арзимас” бир хиллаштириш, аслида Ўзбекистоннинг мусулмон аҳолисига совет ҳокимиятининг ўзига хос ҳурматсизлик белгиси эди. Чунки кумушранг мусулмонлар учун муқаддас бўлиб, у 1918 йил ва 1936 йилда тасдиқланган гербларда ҳам сақланиб қолганди. Шарқ гералдики тушунчаларига кўра, олтин ранг ислом динидан бошқа дин вакиллари ўз гербларида фойдаланадиган ранг ҳисобланган [8, 42].

(2-расм)

1925–1929

1947–1978

1929–1947

1978–1991

1991 йил 31 августда Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритгандан деярли бир йил вақт ўтиб, кўплаб таклиф ва муҳокамалардан сўнг, 1992 йил 2 июлдаги 616-ХII-сонли “Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган ва давлат герби тасдиқланган [9]. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат герби тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасида мустақил давлатчилигимиз рамзи бўлган тамғамизнинг тасвири шундай келтирилган: “Ўзбекистон Республикаси Давлат герби қуйидаги кўринишга эга: тоғлар, дарёлар ва сўл томони буғдой бошоқларидан, ўнг томони эса чаноқлари очилган ғўза шохларидан иборат чамбарга ўралган гуллаган водий узра қуёш заррин нурларини сочиб туради. Гербнинг юқори қисмида республика хурлигининг рамзи сифатида саккизбурчак тасвирланган бўлиб, унинг ички қисмида ярим ой ва юлдуз тасвирланган. Гербнинг марказида бахт ва эркесварлик рамзи – қанотларини ёзган Хумо қуши тасвирланган. Гербнинг пастки қисмида Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғини ифода этувчи чамбар лентасининг бантида “O‘zbekiston” деб ёзиб қўйилган (3-расм). Ўзбекистон Республикаси Давлат гербининг рангли кўринишида: Хумо қуши ва дарёлар – кумуш рангида; қуёш, бошоқлар, пахта чаноқлари ва “Ўзбекистон” ёзуви – олтин рангида; ғўза шохлари ва барглари, тоғлар ва водий – яшил рангда; чаноқлардаги пахта – оқ рангда; лента – Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғининг ранглари акс эттирувчи уч хил рангда; саккизбурчак – олтин зарҳал билан ҳошияланган ҳолда ҳаво рангда; яримой ва юлдузлар – оқ рангда тасвирланган” [10].

3-расм

Ўзбекистон Республикаси таркибидаги мухтор “Қорақалпоғистон Республикаси Давлат герби тўғрисида”ги №258-сонли Қонун 1993 йил 9 апрелда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг XII сессиясида қабул қилинган [11].

Қонуннинг 3-моддасида Қорақалпоғистон Республикаси Давлат герби ўнг томони шоли бошоқларидан ва чап томони чаноқлари очилган ғўза шохларидан иборат чамбарга ўралган, тоғнинг нариги тарафидан чиқиб келаётган қуёшнинг Амударё билан Орол белгиси бўлган дарё ва денгиз тасвиридан иборат. Гербнинг юқори қисмида саккиз қиррали юлдуз ва беш юлдузли ярим ой тасвирланган.

Гербнинг марказида бахт ва эрксеварлик рамзи – қанотларини ёзган Хумо қуши тасвирланган. Хумо қушининг орқасида Қорақалпоғистон халқлари қадимги маданиятининг ўзига хос таг-томирлари бирлигининг нишони бўлган Қўрғонтоғ тасвирланган. Гербнинг пастки қисмида Қорақалпоғистон Республикаси Давлат байроғини ифода этувчи чамбар лентасининг бантида “Qaraqalpaqstan” деб ёзиб қўйилган (3-расм). Қорақалпоғистон Республикаси Давлат гербининг рангли кўринишида Хумо қуши кумуш, дарё ва денгиз мовий рангда, орқа тарафдаги тоғлар тўқ кул рангда, Қўрғонтоғ – тўқ сариқ рангда, қуёш, бошоқлар ва пахта чаноқлари оқ рангга эга. “Qaraqalpaqstan” ёзуви – қизил, олтин чамбар саккиз қиррали юлдуз – мовий рангда ярим ой ва юлдуз оқ рангда тасвирланган. Гулчамбар ленталари Қорақалпоғистон Республикаси (таг қисмида) ва Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғининг айнан ўзи ҳисобланади [11].

Мустақил Ўзбекистон давлат гербидаги асосий элемент бу шубҳасиз герб марказидаги Хумо қушидир. Бахт ва давлат рамзи бўлган Хумо афсонавий қуш бўлиб, у ҳақида илк қайдлар милoddан аввалги 1200-800 йилларга оид зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто”да учрайди. Семурғ “дарахт ёки тоғ тепасида яшовчи қуш” деб келтирилиб, унинг танаси балиқ тангалари каби зирҳлар билан қопланган, ёрқин рангли ва ўзининг гўзаллиги билан бошқа ҳар қандай қушнинг патларидан чиройли бўлган сеҳрли қанотларга эга дея тасвирланган (4-расм). Афсонага кўра, бу қанотлари ёрдамида у энг мард ва олижаноб инсонларни мушкул вазиятлардан қутқарган [12].

Бундан ташқари, Хумо қуши тасвирини бино ташқи безаклари, заргарлик буюмларида ҳам учратиш мумкин. Хумо қушининг энг гўзал суратларидан бири Бухоро шаҳридаги XVIII асрга оид Нодир девонбеги мадрасасининг кириш пештоқида тасвирланган. Шунингдек, VIII асрда ҳукмронлик қилган турк шаҳзодаси Қултегиннинг тошдан ишланган бюсти тепа қисмида ҳам Хумо қуши тасвири мавжуд. Қадимги турклар орасида у давлат қудрати ва ҳокимиятни ифодалаган (4-расм). Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Давлат гербида Хумо қуши тасвирлангани бежиз эмас. Қушнинг баланд ва кенг ёзилган қанотлари бутун мамлакатни қоплаб, халқини ҳар қандай ёмонликдан ҳимоя қилаётгандек тавирланган.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби бугунги кўринишига келгунга қадар узоқ тарихий ўзгариш йўлини босиб ўтган. Қадимги ва ўрта асрларда герблар ҳар бир халқ ва давлатнинг диний қарашларидан келиб чиқиб яратилган бўлса, вақт ўтиши билан унда халқнинг анъанавий ҳўжалик юритиш тарзи ҳам ўз аксини топиб борган.

4-расм

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи. / Составитель П.П. Фон Венклер. – Санкт-Петербург, 1899. – 214 стр.
2. Советские конституции. Хрестоматия. В 4 частях. Часть 1. Первые советские республики, 1918-1922 гг. / Составитель Д.В. Кузнецов. – Благовещенск, 2015. – 156 с.
3. Конституция (основной закон) Бухарской Народной Советской Республики. – Бухара: Госиздательства, 1922. – 20 стр.
4. Конституция (основной закон) Хорезмской Народной Советской Республики. – Хива, 1920. – 6 стр.
5. Поцелуев В.А. Гербы Союза ССР: из истории разработки. – Москва: Политиздат, 1987. – 166 стр.
6. Конституция (основной закон) Узбекской ССР. – Самарканд: Издательства СНК УзССР, 1927. – 20 стр.
7. Конституция (основной закон) Узбекской ССР. – Ташкент: Партиздат ЦК К(б)П Уз, 1938. – 24 стр.
8. Торбасов О. К вопросу о символике РКСМ (б) // «Бюллетень ЦК РКСМ (б)» 1 ноября 1997 г. №2. – С. 41-49.
9. <https://constitution.uz/uz/pages/symbols>
10. <https://parliament.gov.uz/uz/laws/adopted/89/3172/>
11. <https://joqargikenes.uz/oz/1763.html>
12. <https://turi-uzbekistana.ru/stati/ptica-semurg.html#:птица счастья>